

ŽYDAI KONVERTITAI XIX–XX AMŽIAUS PIRMOSIOS PUSĖS LIETUVOJE

Apie Elenos Keidošiūtės daktaro disertaciją „Katalikiškos misijos ir žydų konversijos Lietuvoje: reiškinių transformacijos XIX–XX a. pirmoje pusėje“ ir jos gynimą

Žydų konversijų skirtingais istorijos laikotarpiais tema yra viena populiariausių šiuolaikinių žydų istorijos tyrimo krypčių. Visiškai neseniai vienas ryškiausių Lenkijos žydų istorijos žinovų Adamas Kaźmierczykas paskelbė monumentalią studiją apie žydų konversijas XVII–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikoje¹. Elenos Keidošiūtės Vilniaus universiteto Istorijos fakultete parengta ir sėkmingai apginta daktaro disertacija „Katalikiškos misijos ir žydų konversijos Lietuvoje: reiškinių transformacijos XIX–XX a. pirmoje pusėje“, kurios rengimui vadovavo doc. dr. Jurgita Verbickienė, chronologiškai pratęsia žydų konversijų buvusiose Respublikos žemėse tyrinėjimus. Disertantės pasirinktas tyrimo laikotarpis pasižymėjo sparčia geopolitinių, socialinių ir ekonominių sąlygų kaita krikščioniškoje visuomenėje ir pačioje žydų bendruomenėje. Disertacijos autorei ši aplinkybė leido išryškinti žydų konversijų transformacijas aptariamam laikotarpiui, tai byloja ir tyrimo pavadinimas.

2015 m. gegužės 22 d. Istorijos fakultete į E. Keidošiūtės disertacijos gynimą gausiai susirinkusiai publikai buvo pristatyta solidi istorijos mokslų krypties taryba: komisijos

pirmininkė prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitė, doc. dr. Liudas Jovaiša, prof. dr. Šarūnas Liekis, dr. Darius Staliūnas ir doc. dr. Vygantas Vareikis.

Humanitarinių mokslų disertacijų gynimuose pasitaiko pusiau juokais mokslininkų ištartų frazių apie disertacijų *ezoteriškumą*, kuris pasireiškia tuo, jog ne tik eilinis praeitimi besidomintis istorijos mylėtojas, norėdamas „įveikti“ disertaciją, yra priverstas į rankas paimiti kokią nors specializuotą literatūrą, bet esą tokios disertacijos skaitymas gali tapti rimtu iššūkiu ir tos pačios mokslo srities specialistui. Tiesa, dažnai tai gali būti tik klaidingas pirmas įspūdis, kuris išsisklaido jau skaitant pačią disertaciją. Kita vertus, aptariant humanitarų parengtas disertacijas (ypač kai aptaria tikslųjų mokslų atstovai), retsykais prasiskverbia pastabos dėl tyrimų *lokalumo*, esą humanitarų tyrimai daugiausia skirti vartoti „vidaus rinkai“, t. y. visų pirma Lietuvos mokslininkams. Anksčiau tokia pastaba kartais turėdavo realų pagrindą, o šiandien dažniausiai apie tai jau turėtume kalbėti būtuojau laiku. Visų pirma dėl tyrimų rezultatams skelbti pasirinktos kalbos ir leidinių, kuriuose tie rezultatai yra publikuojami, tačiau taip pat ir dėl to, kad keičiasi pats istorijos mokslas. Šiuolaikinių technologijų sparčios raidos ir skaitmenizacijos išlepinta-

¹ Adam Kaźmierczyk, *Rodzilem się Żydem... Konwersja Żydów w Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015.

me pasaulyje jau tapo įprasta, kad transatlantiniame lėktuve įsitaisęs profesorius ryškiai šviečiančiame *Apple* ekrane gali skaityti tiek apie mums pakankamai egzotiškas inkų, majų ir actekų kultūras, tiek apie mums artimą Jogailaičių dinastiją². Šiuolaikiniame moksle temų pasirinkimas yra neribotas, todėl viskas priklauso nuo mokslininko pasirinktos metodologijos, tyrimo strategijos ir nuo to, ką ir kaip jis suplanavo panaudoti savo tyrime. Kuo daugiau knygų, straipsnių ir studijų bus parengta užsienio kalbomis apie Lietuvos istoriją, tuo plačiau šiais tyrimais remsis lietuvių kalbos nemokantys užsienio mokslininkai. Kita vertus, tai neabejotinai prisidėtų ir prie Lietuvos istorijos „nepatrauklumo“ užsieniečiams mito išsklaidymo.

E. Keidošiūtės atlikto tyrimo niekaip negalėtume vadinti nei *ezoteriniu* ar *egzotišku*, nei *lokalium*. Priešingai, aptariama disertacija puikiai įsiterpia vienos populiariausių šiuolaikinių žydų istorijos studijų krypties tarptautiniame kontekste. Kalbėdama apie E. Keidošiūtės atliktą tyrimą, disertacijos mokslinė vadovė doc. dr. J. Verbickienė visų pirma pabrėžė doktorantės tarptautiškumą. Doktorantūros studijų metais disertantė savo tyrimų rezultatus paskelbė prestižiniuose Vakarų leidiniuose³, dalyvavo tarptautinėse mokslinėse konferencijose ir diskusijose su žydų konversijų temos žinovais užsienio universitetuose. Šiame kontekste E. Keidošiūtės parengta disertacija yra išskirti-

nė tuo, kad norinčiųjų susipažinti su tekstu eilėje pirmiausia rikiuojasi užsienio mokslininkai. Kadangi šis atsiliepimas rašomas retrospektyviai, galima paminėti vieną reikšmingą detalę, kuri rodo, jog užsienio mokslininkai ne tik susipažino su disertantės moksliniu tyrimu, bet ir puikiai jį įvertino. Liepos mėnesį jai buvo skirta *Žydų istorijos centro* Prins fondo stipendija atlikti 10 mėnesių podoktorantūros stažuotę Njujorko universitete (angl. *Prins postdoctoral fellow at the Centre for Jewish History and visiting scholar at New York University*).

E. Keidošiūtės disertaciją sudaro trys skyriai: pirmajame autorė analizavo žydų konversijas ir katalikišką misiją Lietuvoje XIX–XX a. pradžioje; antrajame – žydų atvertimo į katalikybę iniciatyvas tarpukariu, o trečiajame aptarė žydų konversijas Holokausto kontekste. Šis, paskutinis, disertacijos skyrius sulaukė vieningos tarybos narių kritikos, nes savo apimtimi (15 p.) ir turiniu (aptartos žydų konversijų tendencijos 1941 m. antros pusės krikšto bylose ir Garbarskių šeimos krikšto atvejais) disonuoja su kitais dviem kur kas išsamesniais disertacijos skyriais. Disertacijos gynimo tarybos nariai priėjo išvadą, kad šio skyriaus galbūt apskritai nereikėjo arba jį reikėjo gerokai išplėsti ir papildyti.

Pristatydama daktaro disertaciją E. Keidošiūtė akcentavo, jog šis tyrimas skirtas iki šiol atskirai netyrinėtai žydų atvertimo į katalikybę veiklai, kreipiant dėmesį į tai, kokia buvo žydų reakcija į katalikiškų institucijų vykdomas žydų atvertimo iniciatyvas ir santykį su konversija. Autorė atkreipė dėmesį į svarbius politinius, socioekonominius ir kultūrinius procesus, kurie darė poveikį žydų konversijų reiškiniui Lietuvoje: į sekularizacijos stiprėjimą, socioekonominę krizę Vidurio ir Rytų Europos žydų bendruomenėje, kintančių geopolitinių sąlygų įtaką katalikybės statuso transformacijai Lietuvoje ir konvertitų kultūrinės

² Prie Jogailaičių dinastijos populiarinimo neabejotinai prisideda naujas mokslininkų grupės Oksfordo universitete vykdomas projektas: „The Jagiellonians: Dynasty, Memory and Identity in Central Europe“ (prieiga internetu: www.jagiellonians.com).

³ Elena Keidošiūtė, „Jews Converting to Catholicism: The Case of Lithuanian Bishops in the late Russian Empire“, in: *Jahrbuch des Simon-Dubnow-Instituts*, 2014, issue 13, p. 37–59; Elena Keidošiūtė, „Missionary Activity of Mariae Vitae Congregation“, in: *PaRDeS. Journal of the Association of Jewish Studies*, 2010, issue 16, p. 57–72.

orientacijos pokyčius. Taigi, nors, kaip pabrėžė vienas disertacijos oponentų doc. dr. L. Jovaiša, tai yra mentaliteto istorijos tyrimas, jis taip pat aprėpia ir politinę, socialinę, ekonominę ir kultūrinę Lietuvos istorijos problematiką XIX–XX a. pirmoje pusėje. Disertantei sėkmingai pavyko identifikuoti organizacijas, besirūpinusias žydų atvertimu į katalikybę, analizuoti jų veiklą aptariamu laikotarpiu; nustatyti, kaip žydus paveikė jų teisinės, socialinės ir kultūrinės padėties pokyčiai Rusijos imperijoje, nepriklausomoje Lietuvoje ir lenkų aneksuotame Vilniaus krašte; išryškinti, kaip keitėsi katalikų dvasininkijos laikysena žydų ir konvertitų atžvilgiu besikeičiant pačiam katalikybės statusui valstybėje ir vykstant kitiems sociokultūriniais pokyčiams regione.

E. Keidošiūtės atliktas žydų konversijų Lietuvoje XIX–XX a. pirmoje pusėje tyrimas neabejotinai išsiskiria politinių, socioekonominių ir kultūrinių reiškinių įtakos žydų konversijoms į katalikybę aptariamu laikotarpiu analize. Ypač svarbūs disertantės išryškinti žydų perėjimo į katalikybę motyvai, aptarta jų chronologija ir kaita. Kaip pagrindinius žydų krikšto motyvus XIX a. autorė išskyrė ekonomines priežastis ir siekį (nebūtinai pagrįstą) išvengti tarnybos caro kariuomenėje. Besikrikštijančių žydų išsilavinimo ir profesinės padėties analizė atskleidė, kad daugiausia iš judaizmo į katalikybę siekė pereiti jauni, nesusituokę, rašantys tik žydų kalba arba visiškai neraštingi iš katalikiškų miestų ir miestelių atvykę žemo ekonominio statuso vyrai. Ši išvada koreliuoja su naujausioje istoriografijoje suformuluota hipoteze, kad ekonominio kolapso laikotarpiu žydų konversijos tampa įprastu reiškiniu⁴.

Skirtingų politinių ir socialinių aplinkybių nulemta ekonomikos krizė arba labai silpna

⁴ Maristella Botticini, Zvi Eckstein, *The Chosen Few: How Education Shaped Jewish History, 70–1492*, New Jersey: Princeton University Press, 2012, p. 258–259.

krašto ekonomika visais laikais skatino žydus ieškoti išeikių ir alternatyvų, kaip pagerinti savo ekonominę padėtį. Viena iš alternatyvų buvo emigracija, apie tai savo disertacijoje ir užsiminė autorė brėždama paralelę tarp žydų krikšto ir kelionės į Ameriką. Kita išeitis yra konfesijos pakeitimas išvengiant žydams tenkančių suvaržymų dėl išsilavinimo, profesijos pasirinkimo galimybių ir statuso visuomenėje. Šiuolaikiniai žydų istorijos tyrimai⁵ patvirtina tezę, kad gilios ekonomikos krizės metu priinama riba, kai buvimo žydu kaina yra nepakeiliama patiems silpniausiems (neraštingiems, neturintiems jokios profesijos, našlaičiams) bendruomenės nariams, kurie mano, kad juos slegiančius ekonominius sunkumus bent jau iš dalies padės įveikti krikštas. Kita vertus, šiuolaikinių mokslinių tyrimų rezultatai leidžia pasekti šių dviejų išėjimo iš sunkios ekonominės situacijos kelių efektyvumą: dauguma XIX–XX a. pradžioje į JAV ar Pietų Afrikos Respubliką be skatiko kišenėje emigravusių žydų šiose šalyse susikūrė socialinę gerovę, nes šių šalių ekonomika buvo stipri ir palanki žydų profesiniams gebėjimams, ekonominės bei finansinės veiklos naujovėms ir jų tęstinumui užtikrinti. Šiame kontekste E. Keidošiūtės tyrimas ypač aktualus ir įdomiai koreliuoja su kitais žydų istorijos ir ekonomikos specialistų atliktais tyrimais.

Pereinant prie disertacijos gynimo proceso aptarimo, iš pradžių galima paminėti šiuos tarnybos narių išskirtus E. Keidošiūtės parengtos disertacijos pranašumus: disertacijos naujumą ir aktualumą, analitinius autorės gebėjimus, aiškiai dėstomas mintis, nuosekliai pasirinktą tyrimo strategiją ir metodologiją, gausiai panaudotus nepublikuotus Lietuvos ir užsienio archyvų ir rankraštytųjų šaltinius, kritinį santykį su analizuojamais šaltiniais. Tiesa, oponentas doc. dr. L. Jovaiša pabrėžė, kad disertantė ne-

⁵ *Ten pat*, žr. išsamią bibliografiją p. 287–316.

panaudojo Suvalkijos regiono ir vyskupijų archyvų medžiagos. Jam antrino dr. D. Staliūnas, kuris pasigedo Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos fondo bylų iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo, taip pat pabrėžė periodikos panaudojimo trūkumą. Vis dėlto šiame kontekste derėtų atkreipti dėmesį į prof. dr. Š. Liekio pastabą apie tolesnę disertacijos plėtojimo perspektyvą – tada ir bus galima įtraukti daugiau chronologiškai ir geografiškai temą papildančių šaltinių.

Savo atsiliepimą apie E. Keidošiūtės disertaciją išdėstęs oponentas doc. dr. L. Jovaiša sukritikavo katalikiškų misijų sąvoką ir siūlė geriau apsiriboti žydų konversijos terminu. Kaip ir pridera Katalikų Bažnyčios istorijos žinovui, mokslininkas turėjo pastabų ir dėl disertantės plačiau aptarto atšiauraus ir nuožmaus žydų katechumenų išbandymo laikotarpio, pabrėždamas, kad tai atspindėjo įprastą Katalikų Bažnyčios praktiką, o ne specifinį bažnyčios požiūrį į krikštą sutikusius priimti žydus. Oponentas taip pat turėjo pastabų disertantei dėl klaidingos popiežių enciklikų ir kurijos tarp Vilniaus arkivyskupijos klebonų platinos *Anketos žydų klausimu* interpretacijos.

Kitas disertacijos oponentas, dr. D. Staliūnas, taip pat sukritikavo katalikiškos misijos terminą, teigdamas, kad jo pasirinkimas neatitinka darbo turinio. Aptardamas santykį su istoriografija, Lietuvos istorijos instituto mokslininkas akcentavo, kad disertantės pasirinkta tema yra nauja tik Lietuvos istorijos mokslo kontekste, o tarptautiniu lygmeniu yra atlikta pakankamai panašių tyrimų. Pabrėždamas, jog tyrimo geografija tapo rimtu tyrimo iššūkiu disertantei, dr. D. Staliūnas įžiebė, ko gero, karščiausią diskusiją dėl Zitos Medišauskienės Lietuvos sampratos interpretacijos disertantės tekste: „Anot Zitos Medišauskienės, nuo

XIX a. antros pusės etninis veiksnys visuomenėje tapo vis reikšmingesnis ir susiklostė tradicija Lietuvai vis dažniau, be išskirtinai lietuviškos ir / ar žemaitiškos Kauno gubernijos, priskirti ir Vilniaus bei Gardino gubernijas.“ Oponentas tikino, kad mokslininkė taip negalėjo parašyti, todėl kažkam iš susirinkusių auditorijoje galbūt juokais, o gal ir visiškai rimtai kilo idėja nubėgti į greta esančią biblioteką ir atnešti aptariamą knygą tiesai išsiaiškinti.

Prof. habil. dr. T. Bairašauskaitė tyrime pasigedo palyginimo su kitomis konfesijomis ir nuodugnesnės spaudos analizės. Mokslininkė taip pat pabrėžė žydų tapatybines orientacijas dėl katalikybės platinimo tarp žydų ir kėlė tautinių tapatybių įtakos žydų konversijai klausimą. Tačiau pripažino E. Keidošiūtės atlikto tyrimo svarbą, analitiškumą ir tolesnę pasirinktos temos plėtojimo perspektyvą. Prof. dr. Š. Liekis taip pat pasakė pastabą, kad trūksta palyginimo su kitomis konfesijomis ir išsamesnės teologinio-konfesinio žydų atsako į žydų konversijos reiškinį analizės. Doc. dr. V. Vareikio kritika buvo grindžiama chronologine tyrimo motyvacija. Mokslininkas kritikavo, kodėl tyrimui buvo pasirinkti 1941 m. ir žydų konversijos Holokausto kontekste. Ši pastaba, kaip minėta, sutapo su kitų tarybos narių kritika trečiajam disertacijos skyriui.

Disertacijos gynimas truko daugiau nei tris valandas. Jo metu disertantei pasakyta kritika, be aštresnių diskusijų, išskyrus dr. D. Staliūno pastabą dėl Z. Medišauskienės minties interpretacijos, buvo atremta lygiaverčiais disertacijos autorės argumentais. Istorikė ne tik savo moksliniu įdirbiu, bet ir gebėjimu ginti ir pagrįsti disertacijoje pateiktus teiginius parodė, kad yra verta daktaro laipsnio. Ją disertacijos gynimo taryba E. Keidošiūtei suteikė vienbalsiai.

Arvydas Maciulevičius